

РОЛЬ ДИДАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ У РОЗВИТКУ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Й. БОНАР

Одним із найрезультативніших способів сприяння розвитку дітей, зокрема формуванню і підтримки їх творчої спрямованості, є використання відповідних дидактичних завдань. Такі завдання стимулюють активність, а отже сприяють розвитку. Вони є одним із найважливіших факторів, що активізують учня, забезпечують його дієвий контакт із зовнішнім світом.

Дж. Пойа, американський математик і педагог, уважав, що розв'язування завдань є основоположною складовою активності людини [1]. Ця точка зору підтверджена також дослідженнями польських психологів. Вони вважають, що завдання започатковують і спрямовують весь хід мислення. За М. Пшетачнік-Геровською, постановка їх є безпосереднім способом здійснення впливу на психіку особи [2].

Вивчення розвитку в категоріях компетенцій, що засвоюються в результаті розв'язування завдань, має важливі наслідки не лише для розуміння процесу структуризації досвіду особи і формування особистості, але також для розуміння суті й значення навчальних дій, що мають на меті стимулювання розвитку. Якщо розвиток особи здійснюється через розв'язування завдань, які ставить перед нею життя, то й навчання має полягати у створенні умов, які змушують до розв'язування завдань, тим самим викликаючи і стимулюючи процеси розвитку. Отже, завдання є ключовим елементом, що інтегрує різноманітні явища і процеси, які мають місце в процесі навчання. Для С. Діляка вони є «сіллю науки», інтегральним елементом кожної програми навчання і об'єднують між собою цілі, зміст навчання, а також діяльність учня. Їх зміст, значення, спосіб реалізації, стандарти, яким вони підпорядковані, визначають, до якого світу готує учня школа і яке місце в цьому світі він знайде для себе [9]. Досвід дитини, пов'язаний із розв'язуванням завдань, суттєво впливає на її майбутнє і почуття особистого самоконтролю.

Завдання є одним з основних засобів навчально-виховних впливів, що уможливають здійснення змін в учневі на всіх етапах процесу навчання, зокрема в період початкової освіти [3]. Із самого початку в учнів має сформуватися проблемна орієнтація, що полягає у готовності до розв'язування завдань, незалежно від того, чи вони мають розважальний характер, чи відповідають усвідомленим потребам, а отже дитина має навчитись відокремлювати свої почуття і потреби від того, що має зробити насправді [4].

То ж які завдання ми повинні пропонувати дітям, аби сприяти їх розвитку? На думку більшості психологів, найбільші можливості мають завдання, які є джерелом особистої мотивації. Тим часом цілі і завдання, якими наповнені шкільні будні, найчастіше трактуються як стимули інструментальної мотивації. Цей вид мотивації безпечніший та вигідніший з точки зору і вчителів, і учнів. Завдякуючи їй, стає можливою передбачуваність ситуацій, що виникають у класі, спрощується контроль. Можна тренувати старанність та обов'язковість. Однак її домінування призводить до рутини, засвоєння і подачі знань згідно з усталеними правилами, оперування покараннями і нагородами, постійної пильності і нагляду замість зростання самостійності і автономії учня. Тому важливо, щоб у шкільній практиці використовувалися обидва види мотивації. Обидва потрібно відпрацьовувати і вдосконалювати. А отже потрібно в якнайбільш професійний спосіб проектувати завдання, які будуть розв'язуватися вихованцями. Якщо вони будуть пізнавально насичені, якщо будуть викликати зацікавлення, здивування, подив, то змінять свій характер і зі стимулу, що обслуговує інструментальну мотивацію, перетворяться на стимул, що вивільняє самостійну мотивацію. Таким чином, формулюючи завдання, ми повинні прагнути, щоб вони були значимі для учнів, мали певний рівень складності і, завдяки цьому, ставали викликом, щоб вони сприймалися серцем, викликали інтерес, будили фантазію [5].

Автор теорії шкільних інтегрованих завдань, Януш Ґнітецький, дає їм таке визначення: «це система відкритих та закритих операцій і дій, що виконуються на навчальному матеріалі певним заданим способом [...], узгоджених з актуальними пізнавальними, емоціональними і виконавськими можливостями учня, але які дещо випереджають не тільки їх, а й індивідуальні, матеріально-технічні і суспільні умови діяльності, способи управління і стимулювання активності, сюди включаються також стандартні і стандартно-нестандартні вимоги, яких учень має дотримуватись у процесі навчання»

[6, с. 22, 23]. Розрізняють три типи операторів шкільного інтегрованого завдання. Це, відповідно: 1) оператор формальних і неформальних типів операцій, що виконуються на навчальному матеріалі, 2) оператор закритого і відкритого навчального матеріалу, на якому виконуються операції, 3) оператор алгоритмічних і евристичних способів виконання операцій на навчальному матеріалі. Поєднання даних трьох типів часткового характеру дає так званий комплексний оператор.

Першим елементом завдання є операції або екстеріоризовані, здійснювані учнем дії, операції, пов'язані з інтеріоризованими пізнавальними процесами, тобто спостереженням, мисленням, уявою, пам'яттю, внаслідок активізації яких з'являються нові помисли або стандартні розв'язання. Операції – це дії, виражені дієсловами. Існують різні типи і властивості операцій, що вказують на спосіб проявленої активності. В одному випадку вони спонукають до творчості, призводять до новаторських та оригінальних помислів, в іншому – стимулюють відтворюючу діяльність, що веде до схематичних і типових розв'язань. Таким чином, є підстави розрізняти творчі і репродуктивні операції. Творчими є унікальні операції, що виконуються на навчальному матеріалі [6]. Іншими словами, це дії, що пристосовують структури для нової, такої мети, що раніше не зустрічалася. Вони демонструють невимушеність, гнучкість і оригінальність мислення. За їх участю з'являються нові помисли, цікаві, несподівані розв'язання. Творчі операції найчастіше виражаються словами «придумай», «спроєктуй», «створи», «уяви собі» «відкрий», «скомпонуй» тощо [7]. Натомість репродуктивні операції – це певна кількість повторюваних операцій, що виконуються на навчальному матеріалі. Вони не пристосовують структур до нових цілей і не виявляють родової специфіки. Продукти, що з'являються за їх участю, є прикладом копіювання схем, застосування перевірених структур, закріплення знань, відтворення того, що вже раніше повідомлялося. Репродуктивні операції виявляють себе через формулювання: «перепиши», «підкресли», «доповни», «перемалуй», «випиши», «подай». «застосуй» [3].

Другим елементом представленої моделі є матеріал, під яким розуміємо зміст того, над чим виконуються операції. В інтегрованих завданнях матеріал може бути заданий або запропонований дитині. В першому випадку завданням дитини є правильне використання всіх елементів, про які йдеться в завданні. Тут матеріалом є точно окреслений набір, обов'язковий для використання в поданому вигляді [7]. Януш Гнітецький називає цей тип матеріалу закритим. Він описує скінченну кількість елементів змісту, над якими мають бути виконані операції. У цьому випадку учень не має вибору. Матеріал дається в супроводі формулювань типу: «виконай... з поданих елементів...», «впиши в порожні місця дані вирази...», «випиши з тексту...», «виконай дії над поданими числами...», «склади речення з поданих слів...», «запиши подані слова в алфавітному порядку...» і т.п. [3]. В другому випадку, тобто коли матеріал запропонований, учень може самостійно вибирати тільки ті елементи змісту, які, на його думку, є важливими для виконання завдання. Це – відкритий матеріал, тобто такий, що не визначає скінченної кількості елементів змісту, на яких мають бути виконані операції. Його характеризують формулювання типу: «вибираючи в довільний спосіб матеріал...», «із вибраних на твій розсуд складових зліпи...», «вибери будь-яким чином літери і склади з них слова...» [3, с. 74].

Третій елемент інтегрованих шкільних завдань – це метод або спосіб виконання різноманітних операцій у завданні. Метод вказує, як учень має здійснити дану діяльність. Я. Гнітецький розрізняє два типи методів: методи алгоритмічні і методи евристичні. На його думку, алгоритмічні методи – репродуктивні, в них кількість, черговість, а також чітко визначені правила виконання операцій. Репродуктивний метод вимагає від учня правильного використання алгоритму, виконання дій у чітко заданій послідовності, застосування всіх передбачених завданням принципів. Натомість творчий метод нічого не нав'язує, а навпаки – спонукає до пошуку власних оригінальних способів розв'язування завдання, до формулювання власних правил і принципів [3].

Щоб охарактеризувати завдання, які розвивають творчість учнів I–III класів, нами проаналізовано всі завдання, розроблені авторами різних програм інтегрованого навчання. В ході цих досліджень проаналізовано 8 програм. Бралися до уваги також розробки занять, підручники, зошити для вправ, бланки з друкованою основою для учнів:

Програма інтегрованого навчання **abc** – I етап навчання.

Програма навчання для I етапу ранньошкільної освіти. Видавництво Nowa Era, а також підручники «Вже у школі».

«Моя школа». Програма інтегрованої освіти в 1–3 класах. Видавництво MAC.

«Пізнаю світ і виражаю себе». Видавництво Didasko.

Програма інтегрованого навчання для I етапу навчання в основній школі «Пригода з класом». Видавництво WSiP.

Програма ранньошкільної інтегрованої освіти XXI століття, класи 1–3, а також підручники «Весела школа». Видавництво WSiP.

Програма інтегрованого навчання в 1–3 класах основної школи, а також підручники «Світ учня». Видавництво Јука.

Інтегрована ранньошкільна освіта – «З Екогномом у школі».

Основним критерієм відбору програм була їх доступність.

Таблиця 1

Кількісне порівняння завдань, передбачених для виконання в I, II і III класах

Програма	I клас	II клас	III клас	Разом
«Вже у школі»	1787	2501	2817	7105
«Світ учня»	2185	2038	2146	6369
«Пригода з класом»	2463	2492	2840	7795
«Пізнаю світ і виражаю себе»	1454	1918	2231	5603
«Весела школа»	2199	3100	3387	8686
«З Екогномом у школі».	1307	2175	2598	6080
Програма інтегрованого навчання abc	2352	1783	1963	6098
«Моя школа»	1657	1927	1979	5563
Разом	15404	17934	19961	53299

Як можна побачити з таблиці, було проаналізовано **53299** завдань. Їх кількість зростає разом із віком учнів. Найбільше їх знаходимо в матеріалах для третього класу, а найменше – в першому класі. Певні кількісні відмінності можна зауважити в обсязі окремих програм. Найбільше завдань приготували автори «Веселої школи», а найменше – автори програми «Моя школа».

Всі завдання, що містяться в дидактичних матеріалах, можна віднести до чотирьох категорій: відкритих завдань, завдань відкрито-закритих, завдань закрито-відкритих і завдань закритих.

Відкриті завдання типу **Зввв**, в яких діти мають цілковиту свободу в межах виконуваних операцій, добору матеріалу, а також застосованого способу розв'язування завдання. Тут учні мають змогу виявити власну творчість стосовно того, що хочуть виконати, за допомогою чого і в який спосіб.

Приклад.

Завдання 1.

Учні мають учнівські квитки, дорослі – паспорти, а домашні тварини – санітарну книжку. Придумай відповідний документ для своєї улюбленої або вимріяної тваринки.

Це типово відкрите завдання, в якому творчому характеру операцій відповідає відкритий матеріал і евристичний спосіб виконання. Про творчий характер операцій свідчить ситуація, що дозволяє учневі уявити вигляд санітарної книжки. Учень самостійно вирішує, якою має бути санітарна книжка, визначає її зміст, а також те, про яку тваринку йдеться. В такий спосіб у нього з'являється можливість продемонструвати власну фантазію, а водночас поділитися інформацією про свою тваринку або ту, про яку він мріє. Отже, така праця є презентацією помислів учня, його оригінальності, а одночасно джерелом знань учителя на тему ставлення дітей до тварин. Її виконання активізує не тільки мислення і уяву, але також емоційну сферу учнів. Відкритим у цьому завданні є й матеріал, оскільки дитина має повну свободу щодо того, з чого прагне виконати працю. Може використати всі образотворчі матеріали, які, на її думку, будуть потрібні. Метод виконання також творчий, оскільки дитина користується цілковитою свободою стосовно того, чого потребує виконання завдання, не використовує жодних підказок чи вказівок авторів.

Відкрито-закриті завдання типу **Зввз**, де перший з операторів, що стосується операцій, які виконує дитина, має характер відкритий, творчий. У завданнях цього типу діти мають змогу вишукувати, придумувати оригінальні помисли.

Приклад.

Завдання 2.

Виготуй з однокласниками альбом, присвячений місцевості, в якій ти живеш.

Приготуй: аркуші картону, клей, фломастери, поштові листівки, фотографії та інші матеріали, що описують місцевість.

На першій сторінці альбому напиши назву місцевості, яку хочеш описати, і назву воєводства. Намалюй герб цієї місцевості.

На наступній сторінці покажи, за допомогою ілюстрацій або фотографій, вигляд рельєфу цієї місцевості. Якщо там є гори, річки або озера, напиши їх назви.

На наступній сторінці опиши й проілюструй рослинність і тваринний світ, типовий для цієї місцевості. Напиши їх назви.

Це завдання відкрито-замкнуте, в якому операції творчі, матеріал відкритий, а метод розв'язування – алгоритмічний. Про творчий характер операції свідчить доручення, що вимагає від учня проектування і виготовлення альбома близьких околиць. Це дає змогу учневі активізувати уяву і придумати власну концепцію образотворчої праці. У цьому випадку матеріал також має відкритий характер, оскільки учень, крім названих авторами елементів, може використати ще й інші матеріали, придатні з його точки зору для виконання завдання. Натомість метод виконання завдання заздалегідь визначений і його обумовлюють названі в завданні обмеження.

Закрито-відкриті завдання типу **Ззвз, Зззв, Ззвв**, де перший з операторів має закритий характер, а це означає, що операції, які виконує дитина, мають репродуктивний характер.

Приклад.

Завдання 3.

Томек придбав марку за 50 грошів і 2 конверти по 3 гроші. Обчисли будь-яким способом, скільки йому це коштувало.

Завдання належить до категорії закрито-відкритих. У цьому випадку операція має закритий характер, матеріал завдання теж закритий, а спосіб виконання – відкритий. Про репродуктивний характер операції свідчить той факт, що учень мусить лише обчислити вартість покупки. Матеріал також має закритий характер, оскільки всі дані, необхідні для розв'язування завдання, заздалегідь повідомлені. Зате спосіб, яким скористається дитина для обчислень – довільний. Вибір способу залежить від учня.

Закриті завдання типу **Зззз**, де кожен із частинних операторів завдання чітко описаний і вимагає від учня правильного застосування. Тут немає місця для самостійності й власних помислів, а єдине, що вимагається, це правильність застосування.

Приклад.

Завдання 4.

Підбери до запитань правильні відповіді і пронумеруй їх.

1. Хто має котика? Котик має молоко.
2. Хто має молоко? Каміль має котика.
3. Хто має кульки? Едек має автомобіль.
4. Хто має автомобіль? Каміль має кульки.

Це закриті завдання, в якому операції репродуктивні (учні мають прочитати питання й відповіді, а також узгодити їх між собою), матеріал – закритий (його складають чотири питання і чотири відповіді), а спосіб виконання алгоритмічний (відповіді потрібно пронумерувати).

Вичерпне порівняння даних містить табл. 2.

Таблиця 2

Кількісне порівняння завдань, що містяться в аналізованих програмах інтегрованого навчання

Програма	Відкриті		Відкр.-закр.		Закр.-відкр.		Закриті		Разом	
	Сума	%	Сума	%	Сума	%	Сума	%	Сума	%
«Вже у школі»	215	3,03	396	5,57	673	9,47	5821	81,93	7105	100
«Світ учня»	76	1,19	647	0,16	590	9,26	5056	79,38	6369	100
«Пригода з класом»	72	0,92	944	12,11	2762	35,43	4017	51,53	7795	100
«Пізнаю світ і виражаю себе»	253	4,52	544	9,71	778	13,89	4028	71,89	5603	100
«Весела школа»	552	6,36	484	5,57	478	5,50	7172	82,57	8686	100
«З Екогномом у школі»	40	0,66	48	0,79	147	2,42	5845	96,13	6080	100
Програма інтегрованого навчання abc	191	3,13	1510	24,76	1509	24,75	2888	47,35	6098	100
«Моя школа»	23	0,41	718	12,91	145	2,61	4677	84,07	5563	100
Разом	1422	2,67	5291	9,93	7082	13,29	39504	74,12	53299	100

Наведене порівняння свідчить, що в проаналізованих програмах і розроблених для їх реалізації підручниках представлені всі взяті до уваги в дослідженнях типи завдань. Однак їх кількість

розподілена нерівномірно. Переважно – аж дві третини – це завдання закриті, тобто такі, в яких усі елементи завдання мають закритий характер. Їх автори очікують від учнів лише правильності застосування здобутих знань. Це типові завдання, з одним, стереотипним способом розв'язування, вони потребують тільки репродуктивного мислення. Однозначно найменше завдань відкритих, що вимагають нестандартного мислення і уяви. Вони становлять лише неповних 3% від усіх проаналізованих завдань.

Таким чином, одержані результати підтверджують, що в польських школах все ще переважають закриті завдання з однією або, щонайбільше, кількома безпомилковими, правильними відповідями (типу вкажи, вибери, постав у відповідність, обґрунтуй, що...). Це питання, що вимагають відтворення вивченого, вони вимагають лише пригадування чогось. Такого роду завдання найчастіше мають форму спрощених вимог заповнення пропусків, вписування рішення в порожнє місце, дописування відсутніх елементів, виконання за зразком або застосування раніше засвоєного алгоритму. Виконуючи закриті завдання, учень може вибирати тільки між одним правильним розв'язанням і багатьма хибними. Навчається згадувати, потрапляє в рутину, обмежує мислення.

Разом із тим творчій активності сприяють проблемні відкриті завдання, інтегровані з потребами дитини і його середовища. Це завдання з багатьма рішеннями. Вони можуть з'являтися як із природних ситуацій, так і виникати цілеспрямовано. Такі завдання дають учням можливість формулювати мету, а також знаходити (проекувати) відповідні задуми для їх реалізації та виконання самих дій, що ведуть до багатьох або й нескінченно багатьох вдалих рішень. Вимагають від учнів невимушеності, гнучкості і оригінальності мислення, спонукають виходити поза отриману інформацію, бути творчим та критичним в оцінці власної праці. В них потрібно видумувати, проектувати, творити, відкривати. Самостійно підбирати матеріал і власні способи діяльності. Вимагають самостійності мислення й використання багатьох джерел інформації. Є шансом на те, щоб вирізнитися кмітливостю. На думку Яна Зборовського, завдання такого типу роблять працю учня живою, формують його особистість, змушують до постійної праці над собою, гарантують не завжди безсумнівні знання, а також підштовхують до пошуків, з якими пов'язані творчі імпульси. Йдеться, таким чином, про те, «щоб дитина, розв'язуючи запропоновані їй завдання, творила власні помисли і в такий спосіб розвивала творчу активність» [8, с. 30,31].

Список використаної літератури

1. Polya G. Odkrycia matematyczne. O rozumieniu, uczeniu się i nauczaniu rozwiązywania zadań / G. Polya. – PWN, Warszawa, 1975.
2. Psychologia rozwojowa człowieka / [red. M. Przetacznik–Gierowska, M. Tyszkowa]. – PWN, Warszawa, 1996.
3. Gnitecki J. Supernauczanie w edukacji szkolnej / J. Gnitecki. – Poznań : Wydawnictwo Naukowe Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, 1996.
4. Edukacja elementarna jako strategia zmian rozwojowych dziecka / [red. H. Sowińska, R. Michalak]. – Kraków : Oficyna Wydawnicza «Impuls», 2004.
5. Tokarz A. Stymulowanie motywacji sprzyjającej twórczej aktywności w szkole. Teoria i praktyka w edukacji uczniów zdolnych / A. Tokarz ; [red. W. Limont]. – Kraków : Oficyna Wydawnicza «Impuls», 2004.
6. Gnitecki J. Teoria zintegrowanych zadań szkolnych / J. Gnitecki. – Poznań, 1996.
7. Nowak–Łojewska A. Zintegrowane zadania w edukacji wczesnoszkolnej / A. , Nowak–Łojewska. – Kraków : Oficyna Wydawnicza «Impuls», 2004.
8. Zborowski J. Rozwijanie aktywności twórczej dzieci / J. Zborowski. – Warszawa : WSiP, 1986.
9. Dylak S. Wprowadzenie do konstruowania programów nauczania / S. Dylak. – PWN, Warszawa, 2000.
10. Gnitecki J. Metodologiczne problemy pedagogiki prakseologicznej / J. Gnitecki. – Zielona Góra : Wydawnictwo WSP TK, 1996.